

EKOLOJİ MƏDƏNİYYƏTİN FORMALAŞDIRILMASI MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI USAQLARIN TƏBİƏTƏ OLAN MÜNASİBƏTLƏRİNƏ VƏ DAVRANIŞ MƏDƏNİYYƏTİNƏ TƏSİR EDƏN AMİL KİMİ

Kifayət Məmmədova,
ARTPI-nin böyük elmi işçisi
E-mail: guller__@mail.ru

Rəyçilər: *ped.ü.fəls. dok. dos. L.K.Cəfərova,*
ped.ü.fəls. dok. L.A. Məmmədli

Açar sözlər: *məktəbəqədər təhsil, ekoloji mədəniyyət, təlim, uşaq, şəxsiyyət, inkişaf, müəssisə, davranış mədəniyyəti, valideyn, tərbiyəçi*

Ключевая слова: *дошкольное образование, экологическое культура, обучение, дети, личность, развитие, учреждение, культура поведение, родитель, воспитатель*

Key words: *pre-school education, ecological culture, education, child, personality, patience, development, establishment, behavioral culture, parent, educator*

Davranış mədəniyyətinin kateqoriyalarından biri olan ekoloji mədəniyyətin formalaşdırılmasının əsasını məktəbəqədər dövrlərdən qoyulması davranış mədəniyyətinin inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edən amillərdən hesab olunur. Buna görə də böyüklər məktəbəqədər yaşlı uşaqlara bu günün başlıca problemi olan ekoloji bəlalardan uzaq olmaq üçün ətraf ələmin qorunması işində bütün insanların məsuliyyət daşdığını hiss etdirməli, ekologiyanın qorunmasının insan sağlamlığı və həyatını mövcud olmasında vacib amil olduğunu anlatmalıdırlar.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda ekoloji mədəniyyəti formalaşdırarkən əvvəlcə onlara "ekoloji təlim" və "ekoloji tərbiyə" anlayışını aydınlaşdırmaq, daha dəqiq desək, onlara ekologiya haqqında elementar biliklər vermək lazımdır. Ekoloji təlim ekoloji bilik, bacarıq və vərdişləri formalaşdıraraq, onun tələblərinə əməl etməyə istiqamətlənmiş prosesdir ki, bu proses zamanı ekoloji mədəniyyətin inkişafı daha əlverişli formada həyata keçirilir. Lakin məktəbəqədər dövrdə uşağın ekologiya haqqında sadəcə bilikləri əldə etməsi deyil, eyni zamanda onlarda ətraf mühitə qayğı və məhəbbət, emosional münasibət, ekoloji mədəniyyətin tələblərinə uyğun davranış mədəniyyətinin formalaşdırılması əsas vəzifə kimi qarşıya qoyulmalı və onların ekoloji tərbiyəsi zamanı bu məsələlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Belə ki, məşğələ və ya gözintilərin zamanı bu məsələlərə xüsusi diqqət müşahidə qabiliyyəti formalaşdıraraq, onların öz maraqlarına uyğun eksperiment aparmalarına şərait yaratmalı, ətraf ələmdəki əşya və hadisələr arasında qarşılıqlı əlaqə olmasını onlara aydın şəkildə izah etməlidir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların ekoloji təlimi zamanı ekoloji mədəniyyətin formalaşdırılmasına yönəlmiş fasiləsiz inkişaf prosesi uşaqların təbiətə müsbət emosional münasibətində, öz sağlamlığına və ətraf ələmin vəziyyətinə, müəyyən mənəvi normalara məsuliyyətli yanaşmalarında öz əksini tapır. Buradan da, məktəbəqədər təhsil müəssisələrində ekoloji təlimin məqsədi: uşaqlarda ekoloji mədəniyyətin əsasını qoymaq, ekoloji şüurun inkişafı, eyni zamanda uşaqları əhatə edən böyüklərin: valideyn və tərbiyəçilərin də ekoloji mədəniyyətinin inkişafı meydana çıxır ki, bütün bunlar da insan həyatının intellektual, estetik, mənəvi və iradi aspektlərini, gündəlik fəaliyyət təcrübəsini əhatə edir.

Müasir dövrdə məktəbəqədər təhsil müəssisələrində sistemli ekoloji təlim lazımı qədər yüksək inkişaf səviyyəsinə yönəldilmişdir. Hazırda məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqların ekoloji mədəniyyətinin formalaşdırılması və inkişafı üçün istifadə olunan müxtəlif metodik vəsaitlərdə "İnsan təbiəti qoruyur", "Heyvanlar aləmi", "Quşlar haqqında", "Fəsilələr" və s. bölmələrin verilməsi uşaqları ekoloji cəhətdən təbiətlə qarşılıqlı təsirdə olmaq qaydalarına alışdırır. Məhz buradan görünür ki, məktəbəqədər təhsil müəssisələrində artıq formalaşmış mövcud ekoloji tərbiyənin struktur və

funksional modeli uşaqların təbiətə olan münasibətinə böyük təsir göstərməklə, onların təbiətə qarşı düzgün davranış qaydaları nümayiş etdirmələrinin əsasını qoyur. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində tərbiyəçilərin ekoloji təlim məsələlərinin həllinə yaradıcılıqla yanaşarkən, aşağıdakıları nəzərdə almalı vacib hesab olunur:

- uşaqlarda ekoloji şüur və ekoloji mədəniyyət elementlərinin formalaşdırılaraq, inkişaf etdirilməsi;

- uşaqlarda təbiəti qoruma xarakterli praktik bilik və bacarıqların formalaşdırılması;

- təbiətə qarşı humanist, qayğıkeş və estetik münasibətin tərbiyə olunması.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda ekoloji mədəniyyətin inkişafı üzrə sadə bacarıqların formalaşdırılmasına yönəldilmiş proseslər uşaqlara ekologiyaya qarşı göstərdikləri neqativ hərəkətlərin fəsadlarını əvvəlcədən görə bilmək bacarıqlarını mənimsətməklə, onların təbiətə qarşı mədəni davranış nümayiş etdirmələri, ekoloji praktik bacarıq və vərdişlərinin tamlığını qorumaqla, onları şüurlu fəaliyyətə çevirir və bütün bunların nəticəsində uşaqlarda təbiətə qarşı qayğıkeş münasibət formalaşır, inkişaf etdirilir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların ekoloji mədəniyyət və ekoloji dünyagörüşlərini formalaşdırmaq aşağıdakı fəaliyyət növlərindən istifadə olunması bu sahədə aparılan işin daha da təkmilləşməsinə səbəb olur:

1. Ekoloji mədəniyyətin tədqiqat xarakterliliyi.

Adətən, məktəbəqədər yaşlı uşaqların ətrafdakılara qarşı marağ dairəsi geniş olduğundan, onlar öyrənmək istədiklərinə sadəcə kənardan baxmaqla deyil, onlarla tədqiqat aparmaqla kifayətlənirlər. Ümumiyyətlə, məktəbəqədər yaşlı uşaqların tədqiqat aparmağı çox sevməsi onların yaş xüsusiyyətlərinə xas olan əyani fəaliyyət, əyani obrazlı düşüncə və eksperiment aparma metodlarına digər metodlarla müqayisədə daha çox marağ göstərmələrindən irəli gəlir. Məktəbəqədər yaş dövründə bu, ilk 3 yaşda praktik olaraq dünyanı dərk etməyin yeganə üsuludur ki, həmin dövrdə eksperiment qoymaq, sınaq keçirmək əşyalarla manipulyasiyaya gətirib çıxarır. Uşaqların ekoloji təlim və tərbiyəsi zamanı şəhər və kənd mühitində yaşayan uşaqları nəzərə almaq lazımdır. Çünki, kənd mühitində yaşayan uşaqlardan fərqli olaraq, şəhərdə yaşayan uşaqlar meşə və çayları tez-tez görmür, heyvanların inkişafını müşahidə edə bilmir ki, bu da onların təbiət barədə məlumatlarının məhdud olmasına səbəb olur. Buna görə də ekoloji eksperiment aparılması məktəbəqədər müəssisələr və ailələrdə lazımı qədər uyğun formada təşkil olunmalıdır. Bununla bağlı olaraq uşaq bağçalarında ekoloji təlim baxımından müxtəlif səpkili tədbirlərin, yaxud da məsələn, "Təbiəti qoruyaq" mövzusunda müsabiqənin və s. mütəmadi olaraq keçirilməsi uşaqların ekoloji mədəniyyətinin inkişafı baxımından daha əhəmiyyətli olar. Bu müsabiqələrdə böyük və məktəbəhazırlıq qruplarının uşaqlarının iştirak etmələri daha məqsədmüvafiqdir. Çünki, bu yaşda uşaqlara yalnız öz qrup üzvlərinin qarşısında deyil, həm də digər qrup uşaqları ilə və bütünlüklə məktəbəqədər təhsil müəssisəsinin əməkdaşları qarşısında layihənin tətbiq olunmasında iştirak etməyə imkan yaradır. Böyük kollektiv qarşısında bu cür kütləvi çıxışların keçirilməsi uşaqların öz potensiallarını nümayiş etdirmələri və sərbəst fəaliyyət göstərmələri üçün gözəl və əvəzolunmaz imkandır. Eyni zamanda bu tipli müsabiqə və tədbirlərdə iştirak edən uşaqlar gələcəkdə yeni-yeni mövzular üzərində tədqiqat aparmaq imkanı əldə edirlər.

2. Səhnələşdirilmiş oyunlar.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində ekoloji bayram və əyləncələrə həsr olunan səhnələşdirilmiş oyunların təşkili uşaqlarda ekoloji mədəniyyətin möhkəmləndirilməsində uğurla istifadə olunur. Məsələn, bahar fəslində "Su çərşənbəsi"no həsr olunmuş oyunun, yaxud da Ətraf aləmlə tanışlıq məşğələsində "Fəsilələr" mövzusunun tədrisi zamanı su, təbiətdəki yaşıllıq, onların canlıların həyatındakı əhəmiyyəti və rolu, susuz həyatın mümkünsüzlüyü, suyun lazımsız halda axıdılmaması, yaşıllığın (ağac və kolların, güllərin və s.) qorunması və s. barədə məlumatların verilməsi uşaqların ekologiyaya olan davranış tərzinə böyük təsir göstərməklə yanaşı, onlarda aşağıdakı xüsusiyyətləri formalaşdırır:

Ekoloji mədəniyyətin formalaşdırılması məktəbəqədər yaşlı uşaqların təbiətə olan ... ..

- suyun, yaşıllığın həyatdakı mühüm əhəmiyyəti, suyun təbiətdəki dövrünü haqqında öyrənilən biliklər möhkəmləndirilir;

- canlı və cansız təbiət obyektlərinə qayğıkeş münasibəti formalaşdırır;

- kiçikyaşlı uşaqların öyrənməyə marağ göstərdiyi yeni anlayışlarla qeyri-adi formada tanış olmalarına şərait yaradır.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində səhnələşdirilmiş oyun və fəaliyyətdən tez-tez istifadə olunması uşaqlarda ekologiyaya qarşı məhəbbət və ona qayğıkeş münasibət formalaşdırılmasında ən səmərəli vasitələrdəndir.

3. Təbiət qoynuna, yaşıllaşdırma mərkəzlərinə və parklara ekskursiya.

Respublikamızın şəhər və rayonlarında çoxsaylı parklar və yaşıllaşdırma mərkəzləri vardır ki, bu cür mərkəzlər uşaqların ekoloji mədəniyyəti və şəxsiyyətinin ümumi inkişafı üçün geniş imkanlar açır. Buradakı şəraitin özü uşaqlar üçün yeni ekoloji biliklər əldə etmək marağı oyadır ki, bu da nəticədə öz müsbət təsirini göstərir. Belə ki, uşaqların parklara, təbiət qoynuna ekskursiya olunması, heyvanxanaya və s. aparılması onlarda ekologiyaya olan marağı artırmaqla yanaşı, bu sahədə öyrənmək həvəslərini daha da genişləndirir.

4. Valideynlərlə əməkdaşlıq.

Ekoloji təhsil sisteminin vacib elementlərindən biri də valideynlərlə birgə işin təşkilidir. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində valideynlərlə ekoloji mövzuda yığıncağın təşkil olunması, "Təbiəti qoruyaq", "Azərbaycan gözəlliklər diyandır" və s. mövzularda tədbirlərin keçirilməsi təkcə uşaqların deyil, eyni zamanda böyüklərin də ekoloji biliklərinin artmasına müsbət təsir göstərir. Bu məqsədlə, təbiət qoynunda təşkil olunmuş gəzinti və ekskursiyalarda valideynlərin də iştirak etməsi çox əhəmiyyətlidir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların psixi inkişaf xüsusiyyətlərinə uyğun ekoloji mədəniyyətin formalaşdırılıb, inkişaf etdirilməsi məqsədlərindən çıxış edərək bu mədəniyyətin əsasını elə qoymaq lazımdır ki, həyatlarının sonrakı illərində də o, sistemli olaraq inkişaf etsin və öz bəhrəsini versin. Məhz bu dövrdə uşaqlarda təbiət haqqında ilkin elementar təəvvürlər, ən parlaq və obrazlı təəssüratlar yaranır ki, bunun da əsasında ətraf mühitə qarşı düzgün münasibətin təməli qoyulur. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda ekoloji mədəniyyət və dünyagörüşün formalaşdırılaraq, inkişaf etdirilməsi prosesini maraqlı və effektiv etmək üçün tərbiyəçilər fəaliyyətlərini innovativ yönümdə təşkil etməli, peşkarlıq səviyyəsini artırmalı, yaradıcılıq axtarışında olmalı, müasir dünya təcrübələrindən bəhrələnməli və valideynlərlə bu mövzuda qarşılıqlı əməkdaşlığı möhkəmləndirməlidirlər.

Məqalənin aktuallığı: Məktəbəqədər yaşlı uşaqlara ekoloji bələdlərdən uzaq olmaq üçün ətraf aləmin qorunmasının vacibliyini, təbiətin qorunmasında bütün insanların məsuliyyət daşdığını və bütün bunların insan sağlamlığında vacib amil olduğunu öyrətməkdən ibarətdir.

Elmi yeniliyi: Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda ekoloji mədəniyyətin formalaşdırılması yalnız onlarda problemlə bağlı biliklər formalaşdırmaqla deyil, eyni zamanda təbiətə qarşı düzgün davranış qaydalarının inkişaf yollarını təşkil edir.

Praktik əhəmiyyəti: Uşaqlarda təbiətə qarşı düzgün davranış qaydalarının formalaşdırılması işini qurumlarında tərbiyəçilərə köməklik göstərməkdən ibarətdir.

ƏDƏBİYYAT

1. X. Məmmədova. Uşaq bağçalarında ekoloji tərbiyə. Bakı: Çapaşoğlu, 2007.
2. Л.С. Выгодский. Обучение и развитие в дошкольном возрасте. Умственное развитие детей в процессе обучения. М., Учпедгиз, 1935.
3. Kazimov N.M., Həşimov Ə.Ş. Pedagogika. Bakı: Maarif, 1996.

**ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И ПОВЕДЕНИЯ У ДЕТЕЙ
ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА МЕЖДУ ПРИРОДОЙ И КУЛЬТУРОЙ, КАК ФАКТОРЫ,
КОТОРЫЕ ВЛИЯЮТ
РЕЗЮМЕ**

Одна из категорий поведенческая культура стала одной из наиболее актуальных вопросов экологической культуры во все периоды исследования, из которого поведение детей в дошкольный период считается факторы, которые внесли значительный вклад в развитие культуры. В этой статье развитию дошкольного возраста экологической культуры, охраны окружающей среды, любовь и бережное отношение к ним, строительство, охрана окружающей среды и здоровья человека, и о роли жизни всех живых существ.

K.R. Məmmədova

**FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE AND BEHAVIOR IN PRESCHOOL CHILDREN
BETWEEN NATURE AND CULTURE, AS FACTORS THAT INFLUENCE
SUMMARY**

One category of behavioral culture has become one of the most pressing issues of environmental culture in all periods of the study, from which the behavior of the children in the preschool period is considered the factors that have made a significant contribution to the development of culture. In this article, the development of pre-school age of ecological culture, environmental protection, love and care for them, construction, environmental protection and human health, and the role of life for all living beings.

Redaksiyaya daxil olub: 05.07.2016